

Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna 32: 107–122
2016

Emilia Jaroszewska, Monika Wieczorek

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej
e-mail: emiliagp@amu.edu.pl, wieczor@amu.edu.pl

Przemiany starych miast przemysłowych w kontekście koncepcji zależności od ścieżki (*path dependence*). Przykład Saint-Étienne i Wałbrzycha

Zarys treści: Celem niniejszego artykułu jest prześledzenie ścieżek powojennego rozwoju dwóch starych miast przemysłowych – Saint-Étienne we Francji oraz Wałbrzycha w Polsce, w oparciu o niektóre elementy koncepcji zależności od ścieżki (*path dependence*). W pierwszej części artykułu omówiono przemiany starych miast przemysłowych związane z upadkiem dominujących zakładów przemysłowych, w tym jego główne przyczyny i skutki, oraz rolę koncepcji zależności od ścieżki w wyjaśnianiu przebiegu i kierunku rozwoju tego typu miast. W drugiej części artykułu podjęto próbę chronologicznej analizy najważniejszych wydarzeń, wyborów i decyzji od zakończenia II wojny światowej, mających wpływ na przemiany tytułowych miast. Artykuł kończy podsumowanie, w którym dokonano porównania ścieżek rozwoju analizowanych miast.

Słowa kluczowe: stare miasta przemysłowe, ścieżka rozwoju, Saint-Étienne, Wałbrzych

Wprowadzenie

Proces budowania gospodarki postindustrialnej dla wielu miast, na których obszarze skoncentrowany był znaczny potencjał przemysłowy z dominacją tradycyjnych gałęzi przemysłu, okazał się niezwykle trudny i kosztowny. Przejście od fordowskiego do postfordowskiego modelu produkcji (tj. od produkcji masowej do jej elastycznej organizacji) (Stryjakiewicz 1999, Domański 2000, Power i in. 2010) skutkowało załamaniem się bazy ekonomicznej wielu z nich. To z kolei przyczyniło się do uruchomienia szeregu niekorzystnych następstw, czego efektem stał się obserwowany od lat 70. kryzys miast (m.in. Beauregard 2003, Pacione 2005, Kuciński 2008, Knox, Pinch 2010, Majer 2014). Dla wielu starych miast przemysłowych przyniósł on długotrwałe i niekorzystne zmiany obejmujące sferę gospodarczą, społeczną i materialną. W konsekwencji miasta te zaczęły notować spadek liczby ludności, który po pewnym czasie nie tylko nie ustąpił, ale się nasilił, doprowa-

dzając w dłuższym okresie do procesu kurczenia się (Bontje 2004, Oswalt 2005, Turok, Mykhnenko 2007, Pallagst i in. 2009, Cunningham-Sabot i in. 2010, Fol, Cunningham-Sabot 2010, Reckien, Martinez-Fernandez 2011, Bontje, Musterd 2012, Pallagst i in. 2013, Haase i in. 2013, Strykiewicz i in. 2014).

W odróżnieniu od miast krajów zachodnich problemy miast Europy Środkowo-Wschodniej pojawiły się na początku lat 90. XX w. wraz z radykalną transformacją polityczną i gospodarczą (Parysek 2005, Stanilow 2007, Węclawowicz 2013). Porzucenie socjalistycznej ścieżki rozwoju dla wielu z nich, a w szczególności tych z dominującą rolą tradycyjnego przemysłu, wiązało się z wystąpieniem głębokiego kryzysu. Jak zwraca uwagę Kuciński (2008, s. 174), miasta z kryzysu po pewnym czasie wychodzą, ale „nie wszystkie i nie zawsze szybko, a nigdy za darmo”. W przypadku wielu starych miast przemysłowych kombinacja negatywnych skutków transformacji systemowej w powiązaniu z oddziaływaniem ogólnoswiatowych procesów, takich jak dezindustrializacja i globalizacja, doprowadziła do kumulacji procesów regresywnych, przeradzających się po pewnym czasie w długotrwały proces kurczenia się.

W niniejszym artykule uznano, że proces kształtowania się ewolucji każdego ośrodka miejskiego, jego funkcji oraz struktury społecznej i przestrzennej tworzy specyficzną ścieżkę rozwojową. Przyjmuje się, że każda faza rozwoju miasta jest silnie zależna od poprzedzających ją faz i w sytuacji, gdy dana jednostka weszła na określoną ścieżkę, to koszty jej opuszczenia są bardzo wysokie. Do takiego wyjaśniania, w oparciu o interpretację faktów historycznych i podejście genetyczne, odwołuje się zawarta w tytule niniejszego artykułu koncepcja zależności od ścieżki (*path dependence*) (m.in. Grabher 1993, Arthur 1994, Boschma, Lambooy 1999, Mahoney 2000, David 2001, Gwosdz 2004, 2014). Jej sedno odzwierciedla stochastyczny model G. Polyi – zwany urną Polyi, z której wynika, że (za: Gwosdz 2004, s. 30):

- pierwsze wydarzenia we wczesnych fazach procesu mają duży wpływ na jego przebieg, a ponieważ mają one niezdeterminowany charakter, możliwych jest wiele stanów równowagi;
- czas, kiedy wydarzenie nastąpi, warunkuje znaczenie tego wydarzenia. Ponieważ zjawiska dziejące się we wstępnych fazach procesu mają większe znaczenie niż dziejące się później, wydarzenie, które nastąpi „zbyt późno”, może nie mieć dużego znaczenia dla przebiegu procesu;
- mała elastyczność w dalszych fazach procesu prowadzi do zamknięcia na danej ścieżce. Im bowiem na późniejszym etapie procesu się znajdujemy, tym trudniej jest zmienić kierunek rozwoju.

W tym ujęciu problemy społeczno-gospodarcze miast mogą być pojmowane jako wynik wybranego w pewnym czasie rozwiązania. Jest ono następnie – poprzez pojawiające się kolejne i przypadkowe zdarzenia – wzmacniane, reprodukowane bądź przekształcane. Jak stwierdza David (2001, za: Gwosdz 2004), jest to koncepcja pozwalająca połączyć niepowtarzalne i jednostkowe zjawiska z ogólniejszymi procesami rozwojowymi dynamicznych struktur i znajduje zastosowanie do tych problemów badawczych, które mają właściwości losowych, trudno lub nieodwracalnych procesów dynamicznych.

W niniejszym artykule **ścieżka rozwoju** definiowana jest za Gwosdzem (2014, s. 21) jako proces kształtowania się cech i funkcji miasta. Z kolei **zależność od ścieżki** oznacza typ rozwoju, którego kierunek ewolucji jest kształtowany przez dotychczasową historię (Gwosdz 2014). Zależność ta znajduje potwierdzenie w szczególności dla miast, których rozwój opierał się na monokulturze tradycyjnego przemysłu. W takich ośrodkach może dojść do zamknięcia na ścieżce, tj. uzależnienia miejscowości od przemysłu w warunkach istnienia trwałego instytucjonalnego, społecznego i gospodarczego układu opierającego się zmianom. Jej przełamanie może nastąpić poprzez głęboką oraz szybką zmianę dotychczasowych struktur i sił rozwoju, określaną jako **punkt zwrotny** (*turning point, critical juncture*). W tej sytuacji jedną z kluczowych kompetencji ułatwiających wykreowanie nowej ścieżki rozwojowej jest zdolność do zarządzania zmianą (Grabher 1993). Jednak ukształtowane w długim okresie właściwości sprawiają, że jest to niezwykle trudne i długotrwałe zadanie. Dowodzą tego zaprezentowane poniżej przykłady dwóch miast – Saint-Étienne i Wałbrzycha.

Saint-Étienne i Wałbrzych – krótka charakterystyka

Pierwsze z analizowanych miast – Saint-Étienne – położone jest we Francji w departamencie Loary, około 60 km na południowy zachód od Lyonu. Jest głównym miastem aglomeracji funkcjonalnej Saint-Étienne Métropole składającej się z 45 gmin, zamieszkiwanej przez około 400 tys. mieszkańców. Samo miasto Saint-Étienne w 2012 r. liczyło 171 483 mieszkańców (INSEE). Rozkwit miasta przypadł na okres rewolucji przemysłowej w XIX w. Od tamtego czasu do połowy XX w. miasto było ważnym ośrodkiem przemysłu wydobywczego (górnictwo węgla kamiennego), zbrojeniowego (fabryka broni), a także włókienniczego, metalurgicznego (hutnictwo żelaza), maszynowego. Saint-Étienne słynęło z produkcji broni oraz rowerów i maszyn do szycia. Ogólnoświatowy kryzys gospodarczy, który wybuchł w latach 70. XX w., przyniósł załamanie się bazy ekonomicznej miasta. Od tego czasu Saint-Étienne traci również mieszkańców, w znacznej mierze w wyniku procesu suburbanizacji.

Drugi przykład – Wałbrzych – to miasto położone w południowo-zachodniej Polsce w województwie dolnośląskim. Po Wrocławiu – stolicy województwa – jest drugim pod względem wielkości ośrodkiem w regionie i liczy 116 691 mieszkańców (dane na koniec grudnia 2014 r.). Podobnie jak Saint-Étienne historia rozwoju miasta związana jest z przemysłem, a w szczególności z górnictwem węgla kamiennego. Największy rozwój Wałbrzycha nastąpił w XIX w., tj. w czasie rewolucji przemysłowej. Od tego okresu, nieprzerwanie aż do początku lat 90. XX w., istniały tu kopalnie będące podstawą gospodarki miasta oraz głównym źródłem utrzymania miejscowej ludności. Oprócz górnictwa, w mieście działały także inne zakłady przemysłowe, głównie koksownie, zakłady włókiennicze i odzieżowe, porcelany i huta szkła.

Chociaż Saint-Étienne i Wałbrzych rozwijały się w odmiennych warunkach po II wojnie światowej, mają wspólną przemysłową przeszłość opartą na rozwoju

XIX-wiecznej industrializacji. Oba miasta – mimo że w różnym czasie – zostały dotknięte kryzysem gospodarczym, który przyczynił się także do ich długookresowego kurczenia się (Cunningham-Sabot i in. 2010).

Jako punkt początkowy analizy ścieżek rozwoju Saint-Étienne i Wałbrzycha przyjęto datę zakończenia II wojny światowej, tj. 1945 r. W oparciu o chronologiczną analizę najważniejszych wydarzeń, wyborów i decyzji zostały wyróżnione – zaprezentowane poniżej – charakterystyczne okresy kształtowania się ścieżek ich rozwoju.

Ścieżki rozwoju Saint-Étienne

Lata 1945–1973

Okres wojny istotnie zaburzył dotychczasową ścieżkę rozwoju miasta. Ze względu na strategiczne znaczenie zlokalizowanego w mieście przemysłu zbrojeniowego, miasto w czasie II wojny światowej doznało dużych zniszczeń (Winkler 2007, Power i in. 2010). Po 1945 r. najważniejszym celem władz miejskich stało się ożywienie przemysłu oraz rozwiązanie problemów wynikających z niedostatku mieszkań (ryc. 1). Istotną rolę w tym procesie odegrał rząd francuski, który z jednej strony wsparł finansowo odbudowę i rozwój istniejących zakładów przemysłowych, z drugiej strony stosował zachęty (dotacje, ulgi podatkowe i nisko oprocentowane pożyczki) dla rozwoju nowych działalności gospodarczych. Dużego wsparcia udzielono pogrążonemu w kryzysie górnictwu węgla kamiennego, które w 1946 r. zostało znacjonalizowane. Mimo to w ciągu następnych 30 lat następował stopniowy upadek zlokalizowanych w mieście i okolicach kopalni. Szacuje się, że w latach 50. i 60. z tego powodu ubyło w mieście około 25 tys. miejsc pracy (ibid.). Pomoc otrzymały także pozostałe, zlokalizowane w Saint-Étienne, największe fabryki, które zostały skonsolidowane w 12 wielkich zakładów przemysłowych. Działania te przyczyniły się do wykształcenia hierarchicznej sieci powiązań między nimi a zależnymi od nich mniejszymi firmami. W późniejszym czasie utrudniło to znacznie przystosowanie się do zachodzących zmian.

Po wojnie, oprócz interwencji w sektorze przemysłowym, rozwiązania wymagała również kwestia deficytu mieszkań, który stał się szczególnie dotkliwy z uwagi na coraz większą liczbę imigrantów przybywających do miasta po 1950 r., głównie z kolonii francuskich w Afryce Północnej. Wielu z nich mieszkało w bardzo trudnych warunkach w centrum miasta. Z tego powodu w latach 60. rozpoczęto budowę dużych komunalnych osiedli mieszkaniowych na obrzeżach miasta (*grands ensembles*).

Lata 1973–1983

Lata 70. to początek głębokiego kryzysu wywołanego przez procesy dezindustrializacji i globalizacji. Powstałe w ich wyniku problemy gospodarcze sprawiły, że 12 wielkich zakładów przemysłowych, stanowiących podstawę bazy ekonomicznej miasta, znacznie ograniczyło produkcję i zatrudnienie albo upadło. To z kolei pociągnęło za sobą likwidację powiązanych z nimi mniejszych, prywatnych firm.

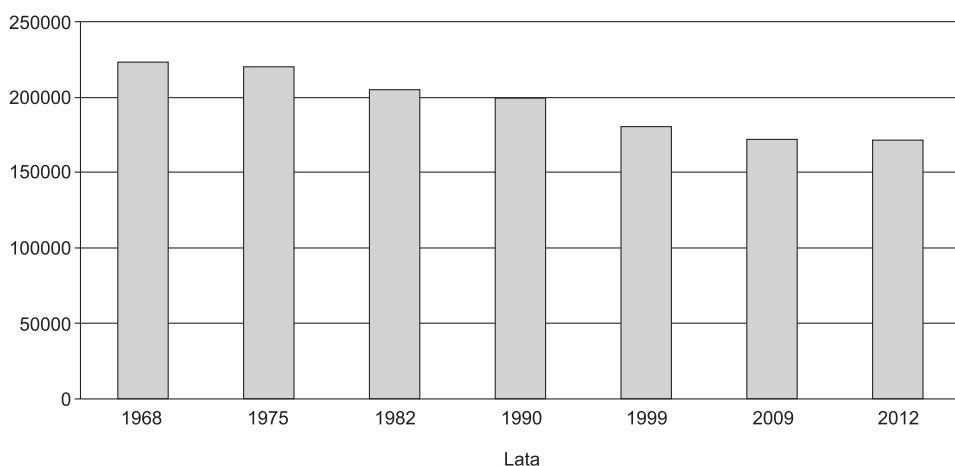
Szacuje się, że w latach 1975–1990 ubyło kolejne 25 tys. miejsc pracy (połowa miejsc pracy w przemyśle).

W wyniku problemów gospodarczych miasto zaczęło podupadać także w wymiarze demograficznym i fizycznym. Utrata mieszkańców, w dużej mierze spowodowana nasilającym się procesem suburbanizacji, oddziaływała niekorzystnie na jego strukturę społeczną, sprawiając, że w mieście pozostawała ludność o niższym statusie społecznym i materialnym, podczas gdy emigrowały głównie osoby dobrze wykształcone i o lepszej sytuacji materialnej. Największy odpływ ludności następował z dzielnic centralnych i położonych peryferyjnie wielkich osiedli mieszkaniowych, które uległy z czasem znacznej degradacji, stając się zarazem miejscem koncentracji patologii społecznych (biedy, przestępczości i bezrobocia).

Pogarszająca się sytuacja w mieście doprowadziła w 1977 r. do objęcia władzy przez partię komunistyczną. Prowadzona pod nowymi rządami polityka skoncentrowana była w głównej mierze na ochronie i wspieraniu największych pracodawców w mieście, pozostawiając bez wsparcia mniejszych lokalnych przedsiębiorców. W rezultacie wielu z nich przeniosło się poza granice miasta (Winkler 2007, Power i in. 2010).

Lata 1983–2000

Krótkowzroczna polityka komunistycznej władzy pogłębiła kryzys w mieście. Kolejne wybory, które odbyły się w 1983 r., przyniosły polityczny punkt zwrotny. Wybrana została nowa władza lokalna, która przyjęła odmienną od poprzedników strategię rozwoju. Jej celem była transformacja lokalnej gospodarki w oparciu o rozwój małych i średnich firm poprzez stosowanie różnego rodzaju dotacji i zachęt, np. ofertę tanich nieruchomości pod działalność gospodarczą (Winkler 2007, Power i in. 2010, Roth, Cunningham-Sabot 2012, Cunningham-Sabot, Roth 2014). Jednak w tej kwestii, pomimo wysiłków władz lokalnych, miasto przegrywało z konkurencyjnymi mniejszymi sąsiednimi gminami, przyciągającymi na

Ryc. 2. Liczba ludności Saint-Étienne w latach 1968–2012

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych INSEE.

swój obszar nowe inwestycje np. niższymi podatkami. To spowodowało, że po pewnym czasie Saint-Étienne stało się jednym z najbardziej zadłużonych miast we Francji (Roth, Cunningham-Sabot 2012, Cunningham-Sabot, Roth 2014).

Zamiast spodziewanej poprawy w mieście wzrosło bezrobocie, z 12,6% w 1982 r. do 17% w 1999 r. W najgorszej sytuacji pod tym względem znajdowały się wielkie osiedla mieszkaniowe zbudowane w latach 60. i 70., gdzie bez pracy była prawie 1/3 mieszkańców (32%), oraz centrum miasta z odsetkiem bezrobotnych wynoszącym 23% (Plan Local... 2015). Dodatkowo przeprowadzony w 1999 r. Spis Powszechny Ludności we Francji ujawnił znaczne kurczenie się liczby ludności. Zaledwie w ciągu dwóch dekad, z miasta ubyło 20% mieszkańców (ryc. 2).

Po 2001 r.

Wyniki spisu wywołały szok wśród lokalnych decydentów. Sytuacja ta sprawiła, że oprócz działań związanych z poprawą sytuacji na rynku pracy, priorytet uzyskały projekty dotyczące tworzenia dobrych warunków do życia, polegające na poprawie atrakcyjności dzielnic mieszkaniowych i jakości przestrzeni publicznych. W tym celu podjęto szereg przedsięwzięć rewitalizacyjnych mających zahamować procesu suburbanizacji, a także przyciągnąć z powrotem osoby zaliczane do klasy średniej i wyższej.

Kluczowym wydarzeniem, zmieniającym kierunek dotychczasowej ścieżki rozwoju, było zawarte w 2001 r. porozumienie pomiędzy sąsiadującymi ze sobą 43 gminami aglomeracji Saint-Étienne i utworzenie szerszego ciała, jakim była Wspólnota Aglomeracyjna (*Communauté d'Agglomération*). Stworzyło to możliwości wspólnego finansowania podejmowanych przedsięwzięć na obszarze aglomeracji Saint-Étienne (Roth, Cunningham-Sabot 2012, Cunningham-Sabot, Roth 2014). Jak podkreśla Winkler (2007), uformowanie Wspólnoty Aglomeracyjnej było kluczowe dla regeneracji samego miasta i całej aglomeracji. Dodatkową korzyścią był fakt, że stawało to Saint-Étienne w silniejszej – niż do tej pory – pozycji w stosunku do pobliskiego Lyonu.

Ważną rolę w utworzeniu Wspólnoty Aglomeracyjnej oraz w zapoczątkowaniu procesu regeneracji Saint-Étienne odegrał mer miasta – Michel Thiollere. Z jego inicjatywy tematem przewodnim strategii rozwoju stało się nowoczesne wzornictwo (design). Dzięki jego staraniom nastąpiła z czasem zmiana negatywnego wizerunku Saint-Étienne, które przez dekady postrzegane było jako nieatrakcyjne, szare miasto robotnicze. Wykreowaniu nowego wizerunku przysłużyło się też organizowane Międzynarodowe Biennale Designu (jednej z najważniejszych tego typu imprez odbywających się w Europie) oraz realizacja flagowych obiektów – nowych symboli miasta. Ich twórcami zostali słynni architekci, m.in. Norman Foster (projekt wielofunkcyjnej sali widowiskowej – Zenith), Fumihiko Maki (projekt dzielnicy biznesowej – Châteaucreux) oraz Finn Geipel (projekt Miasta Designu – Cité du Design).

Rok 2001 był również przełomowy z powodu włączenia do rządowego programu Wielkich Projektów Miejskich (*Grants Projets de Ville*) czterech zdegradowanych dzielnic Saint-Étienne, na których obszarze rozpoczęto kompleksowe działania rewitalizacyjne. Były one wspierane przez rządowe i regionalne insty-

tucje, w tym Narodową Agencję Odnowy Miast – ARNU (*Agence Nationale pour la Rénovation Urbaine*), a także utworzoną w 2005 r. na prośbę władz miasta i przedstawicieli lokalnych środowisk, miejską instytucję EPASE (*Établissement Public d'Aménagement de Saint-Étienne*).

Pomimo zauważalnej poprawy sytuacji w mieście nie udało się uniknąć błędów. Jak podkreśla Winkler (2007), działania władz w znacznym stopniu skoncentrowane były na flagowych projektach i rewitalizacji tkanki urbanistycznej miasta, podczas gdy wciąż dużym wyzwaniem pozostawała rewitalizacja społeczna. Z kolei, jak zwracają uwagę Cunningham-Sabot i Roth (2014), pomimo wspierania tworzenia miejsc pracy w sektorze kreatywnym, nie udaje się zatrzymać absolwentów szkół wyższych, którzy po ukończeniu studiów znajdują zatrudnienie w innych francuskich miastach, w tym w pobliskim Lyonie. Krytyce zostają poddane także działania w obrębie rewitalizacji obszarów mieszkaniowych, których oferta skierowana jest do „nowych” potencjalnych mieszkańców, zamiast do dotychczasowych. Problemem są też nierówności społeczne w mieście. Niski status społeczny cechuje w szczególności osoby o niskich kwalifikacjach zawodowych (głównie byłych robotników byłych zakładów przemysłowych), a także migrantów z Afryki Północnej, zamieszkujących ubogie peryferyjne dzielnice. Wyrazem ich niezadowolenia m.in. z powodu wykluczenia społecznego były zamieszki na ulicach Saint-Étienne w listopadzie 2005 r.

Nie ulega jednak wątpliwości, że wiele działań odniosło pożądany skutek. Współcześnie w strukturze gospodarczej Saint-Étienne dominują małe i średnie przedsiębiorstwa głównie z branży maszynowej, metalurgicznej i tekstylnej. Jednym z sukcesów jest też rozwój klastra optycznego. Pozytywne przemiany sprawiły ponadto, że w 2010 r. Saint-Étienne zostało włączone przez UNESCO do Sieci Miast Kreatywnych w kategorii „miasto designu”.

Ścieżki rozwoju Wałbrzycha

Lata 1945–1989

Nowy rozdział w historii Wałbrzycha nastąpił z chwilą włączenia go wraz z innymi „odzyskanymi” miastami w granice Polski w 1945 r. (ryc. 3). Miasto, które przetrwało II wojnę światową, nie doznając zniszczeń, stało się bardzo atrakcyjnym miejscem do zamieszkania. W ciągu kilku lat w Wałbrzychu doszło niemal do całkowitej wymiany ludności, a za sprawą narzuconego ustroju komunistycznego przerwany został ewolucyjny charakter rozwoju. Wałbrzych w nowych warunkach gospodarczych, w których zgodnie z doktryną polityczną główną rolę w procesie rozwoju odgrywała rozbudowa przemysłu ciężkiego, jeszcze bardziej umacniał swoją ścieżkę opartą na monokulturze górniczej. Działo się tak pomimo negatywnych prognoz co do ilości i możliwości wydobycia trudno dostępnych zasobów węgla.

Przez wiele lat struktura przemysłu miasta nie uległa większym zmianom. Było to związane z tym, że krajowe środki na rozwój i inwestycje kierowane były do innych miast, które ucierpiały w czasie wojny i wymagały odbudowy. Dopiero

WYDARZENIA POZYTYWNE

1975	- wzrost rangi administracyjnej (Wałbrzych zostaje miastem wojewódzkim)	1997	- Powstanie Wałbrzyskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej
2006	- początek działań rewitalizacyjnych w mieście (powstanie Lokalnego Programu Rewitalizacji)	2011	- wybory prezydenckie, nowy silny lider, początek reform
2013	- przywrócenie praw grodzkich	2015	- objęcie Wałbrzyska projektem pilotażowym w ramach Narodowego Programu Rewitalizacji

1945-1970	- napływ słabo wykwalifikowanej ludności do pracy w przemyśle	1990-1997	- likwidacja Wałbrzyskiego Zagłębia Węglowego
1945-1989	- niedoinwestowanie starszych zasobów mieszkaniowych (sprzed 1945 r.)	1995	- zapoczątkowanie procesu depopulacji
		1999	- spadek rangi administracyjnej, utrata statusu miasta wojewódzkiego
		2002	- utrata statusu miasta na prawach powiatu
2004+	- nasilenie emigracji ludności (szczególnie młodej i wykształconej)	2009	- Wałbrzych (obok Bytomia) najbardziej odpychającym miastem w Polsce wg rankingu „Magnetyzm polskich miast” (Young & Rubicam, 2009)
		2011	- skandal polityczny – unieważnienie wyborów prezydenckich

WYDARZENIA NEGATYWNE

Ryc. 3. Ścieżka rozwoju Wałbrzyska po 1945 r.
Źródło: opracowanie własne w oparciu o Jaroszewska, Stryjakiewicz (2012).

później, w latach 70., zainwestowano w budowę nowych zakładów przemysłu spożywczego, odzieżowego i porcelany. Pomimo tych inwestycji górnictwo aż do połowy lat 90. stanowiło podstawę bazy ekonomicznej miasta.

W latach 70. i 80. wybudowano 2 nowe wielkie osiedla mieszkaniowe z tzw. wielkiej płyty na ponad 30 tys. mieszkańców (Podzamcze i Piaskowa Góra). Powstały one na nowych terenach, znacznie oddalonych od centrum. Niestety poważnie zaniedbano starą przedwojenną zabudowę, która przez cały okres socjalistyczny nie doczekała się niemal żadnych nakładów finansowych na modernizację.

Lata 1990–2003

Przemiany ustrojowe oraz wprowadzenie gospodarki wolnorynkowej stały się dla miasta kolejnym punktem zwrotnym w rozwoju. Zdominowany przez monokulturę przemysłową Wałbrzych na początku lat 90. XX w. znalazł się w bardzo trudnej, wręcz – jak zaznaczają niektórzy autorzy – tragicznej sytuacji (Skiba 1997, Gajda 2010, Rakowski 2012). Górnictwo, stanowiące podstawę rozwoju miasta, zostało postawione w stan likwidacji. Decyzja ta podyktowana była nierentownością kopalń w związku z wysokimi kosztami wydobycia trudno dostępnych złóż węgla oraz znacznym niedoinwestowaniem, zacofaniem technologicznym, a ponadto z ogólnoswiatowym spadkiem popytu na węgiel i konkurencją zewnętrzną. Według dostępnych źródeł¹ jeszcze w 1993 roku w kopalniach zatrudnionych było 7251 górników, natomiast łącznie w kopalniach i zakładach z nimi powiązanych pracowało około 20 tys. ludzi (ok. 50% ogółu pracujących w mieście). Trudną sytuację pogarszała dodatkowo ogólnie zła kondycja ekonomiczna niemal wszystkich zakładów przemysłowych na terenie miasta. Początkowe plany przesunięć zatrudnienia z górnictwa do pozostałych branż okazały się niemożliwe do zrealizowania.

Narastające problemy gospodarcze miasta i całego regionu wałbrzyskiego wymagały wsparcia i podjęcia działań nie tylko ze strony władz lokalnych, ale w głównej mierze ze strony rządu polskiego (Stryjakiewicz i in. 2012, Jaroszevska 2014). Dlatego też priorytetem zdecydowanej większości skierowanych do Wałbrzycha programów pomocowych w latach 90. była redukcja bezrobocia poprzez przyciągnięcie nowych inwestycji i pobudzenie rozwoju lokalnej przedsiębiorczości. Niewątpliwie najważniejszym narzędziem wspierającym inwestycje w mieście jest utworzona w 1997 r. Wałbrzyska Specjalna Strefa Ekonomiczna „INVEST – PARK” – dziś gospodarczy symbol miasta. W 2013 r. w zakładach zlokalizowanych na jej terenie w Wałbrzychu pracowało około 6300 osób. Wiele miejsc pracy zostało utworzonych także poza WSSE, w firmach lokalnych świadczących różnego rodzaju usługi lub podwykonawstwo dla przedsiębiorstw zlokalizowanych w strefie.

Mimo to nowo powstałe miejsca pracy nie zrekompensowały utraconych etatów w górnictwie. Według oficjalnych statystyk rekordowy pod względem wysokości odsetka osób bezrobotnych był 2002 r., kiedy odnotowano w Wałbrzychu stopę bezrobocia na poziomie 28,1%. Był to jeden z najwyższych wskaźników

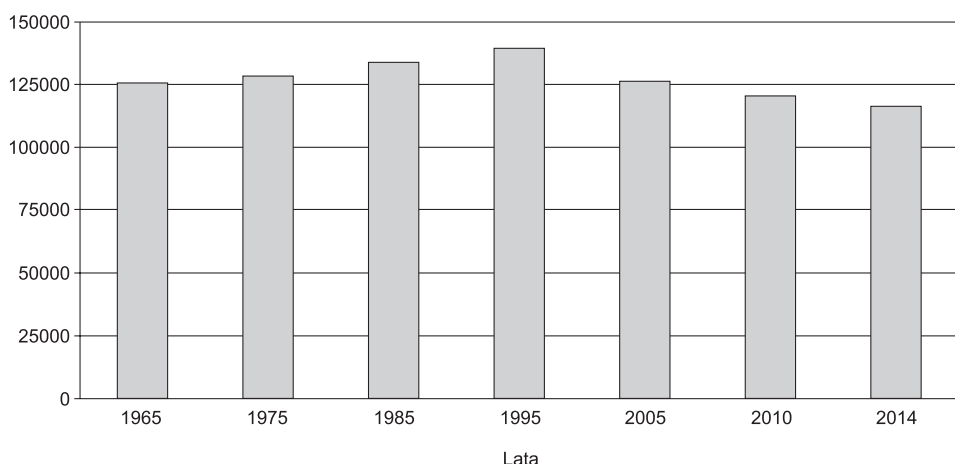
¹ Program likwidacji i restrukturyzacji zatrudnienia Zakładu Górniczego „Julia” WKWK na lata 1993–1995. Wałbrzych 1993 (za: Urbański 2004).

w kraju. Jednak według Rakowskiego (2009, s. 383) realne bezrobocie w latach 2002–2006 mogło sięgać nawet 50%. Sytuację pogarszało dodatkowo to, że miasto zamieszkiwała ludność o niskich kwalifikacjach, która swoją edukację zakończyła na szkołach podstawowych lub zawodowych szkołach górniczych. Stwarzało to istotny problem w znalezieniu pracy w innym miejscu niż kopalnia.

Lata zaniedbań okresu socjalistycznego sprawiły także, że miasto u progu XXI w. cechowała degradacja fizyczna i estetyczna substancji mieszkaniowej, w szczególności obszaru śródmiejskiego i starych przemysłowych dzielnic. Przeciwnie niż w Saint-Étienne wielkopłytkowe osiedla mieszkaniowe są postrzegane przez mieszkańców Wałbrzycha jako atrakcyjne. Ich „przewaga” wynika m.in. ze znacznie lepszego wyposażenia infrastrukturalnego i stanu technicznego w porównaniu ze starymi, nigdy nieremontowanymi, przedwojennymi kamienicami.

Przemiany okresu transformacji niekorzystnie odbiły się na mieszkańcach Wałbrzycha. Nagła utrata pracy i degradacja ich statusu społeczno-ekonomicznego spowodowały szereg problemów, takich jak alkoholizm, bezdomność, wzrost przestępczości i inne. Wałbrzych nieprzerwanie od połowy lat 90. XX w. traci mieszkańców (ryc. 4). W latach 1990–2014 liczba ludności spadła o 17,2%. Jest to spowodowane zarówno emigracją ludności (zwłaszcza ludzi młodych), jak i utrzymującym się wysokim ujemnym przyrostem naturalnym.

Od początku transformacji Wałbrzych borykał się też z kryzysem elit politycznych. Przedłużające się konflikty lokalnych środowisk nie ułatwiały realizacji długookresowych planów rozwoju i strategii przezwyciężenia negatywnych skutków kryzysu społeczno-gospodarczego. Przykładowo decyzja polityczna o pozbawieniu miasta praw grodzkich w 2003 r. skutkowałą przez następne lata licznymi problemami decyzyjnymi, np. w zakresie utrzymania infrastruktury drogowej.

Ryc. 4. Liczba ludności Wałbrzycha w latach 1965–2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Po 2004 r.

Rok wstąpienia Polski do Unii Europejskiej można umownie przyjąć za kolejny punkt zwrotny w rozwoju miasta. Wskutek możliwości pozyskania środków UE pojawiła się szansa na rewitalizację miasta. Dzięki wsparciu z funduszy UE (Regionalny Program Operacyjny dla Województwa Dolnośląskiego 2007–2013) władze Wałbrzycha zdołały przeprowadzić wiele projektów infrastrukturalnych i modernizacyjnych znacząco poprawiających obszar śródmieścia. Od 2008 r. realizowany jest także flagowy projekt związany z rewitalizacją byłej kopalni Julia. Na jej terenie powstaje obecnie nowoczesny kompleks o nazwie Stara Kopalnia-Centrum Nauki i Sztuki. Pierwszy etap rewitalizacji został zakończony w 2014 r. Niestety w trakcie prac okazało się, że zakładane środki są w dużym stopniu niewystarczające. Projekt okazał się 3-krotnie droższy niż początkowo zakładano. Zamiast zaplanowanych 52,5 mln zł (w tym 35,7 mln zł dofinansowanych z UE) projekt ostatecznie pochłonie ponad 166 mln zł (!). Tak znaczny wzrost kosztów wynika m.in. z błędów i nierzetelnej inwentaryzacji terenu, konieczności poszukania nowego wykonawcy oraz licznych poprawek i zmian projektowych.

Ważnym momentem w rozwoju miasta był 2011 r. Po wykryciu skandalu na tle korupcyjnego procederu nieuczciwego zdobywania głosów wyborczych w 2010 r., wybory samorządowe musiały zostać powtórzone. Wybrane w 2011 r. nowe władze miasta od kilku lat konsekwentnie prowadzą politykę „przebudowy” Wałbrzycha. W 2012 r. powołana została aglomeracja wałbrzyska, zakładająca współpracę sąsiednich gmin na rzecz wspólnego rozwoju i zwiększenia szans pozyskania środków UE w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych (tzw. ZIT-ów) w nowej perspektywie finansowej na lata 2014–2020. Jednym z sukcesów nowej władzy było także odzyskanie w 2013 r. praw grodzkich.

Pomimo symptomów poprawy w pewnych sferach życia miasta, nadal następuje ubytek liczby ludności. Biorąc pod uwagę prognozy demograficzne Wałbrzych nadal będzie się kurczył, na co wpłynęło szereg czynników o charakterze historycznym, demograficznym, społecznym, gospodarczym, przestrzennym oraz politycznym. Wydaje się, że kluczowe dla przyszłości Wałbrzycha będzie stworzenie wizji długookresowego rozwoju w warunkach zachodzącego procesu kurczenia się miasta, co jednak nie musi oznaczać jego powolnego upadku. Wręcz przeciwnie, w efekcie podejmowania odpowiednich strategii może nastąpić poprawa jakości życia mieszkańców Wałbrzycha. Możliwości w tym zakresie stwarzają środki dostępne na ten cel dla Polski z budżetu UE w ramach perspektywy 2014–2020 oraz przyjęty Narodowy Program Rewitalizacji (NPR). Wałbrzych w ramach NPR – obok Łodzi i Bytomia – został objęty specjalnym projektem pilotażowym, który ma służyć wypracowaniu modelowego rozwiązania rewitalizacji.

Podsumowanie

W świetle koncepcji zależności od ścieżki kierunek ewolucji miast jest kształtowany przez dotychczasową historię. Podjęta w niniejszym artykule próba analizy

przemian rozwoju dwóch starych miast przemysłowych – Saint-Étienne i Wałbrzycha – wydaje się to potwierdzać.

Zaprezentowane przykłady pokazują, że obrana w XIX w. industrializacyjna ścieżka rozwoju miała duży wpływ na ich kształtowanie się po 1945 r. Jej opuszczenie zarówno w przypadku Saint-Étienne, jak i Wałbrzycha wiązało się z dużymi społeczno-gospodarczymi kosztami, czego wyrazem były negatywne skutki wywołane przez dwa kluczowe momenty zwrotne w ich rozwoju, tj. kryzysu dezindustrializacyjnego w Saint-Étienne i transformacyjnego w Wałbrzychu. Porównując ścieżki rozwoju obu miast – pomimo występujących różnic, wynikających ze specyfiki każdego z nich – dostrzec można podobne problemy i wyzwania. Oba miasta doświadczyły w powojennym okresie destrukcji dotychczasowej ścieżki rozwoju. Przy czym o ile w Saint-Étienne proces ten przebiegał stopniowo, o tyle w Wałbrzychu miał on nagły „szokowy” charakter.

Przykład Saint-Étienne pokazuje, że przemiany tego miasta były w znacznym stopniu zależne od istniejącego układu powiązań największych zakładów przemysłowych, który był dodatkowo umacniany politycznymi decyzjami. W konsekwencji doprowadził on do zahamowania rozwoju małych i średnich firm, co skutkowało małą elastycznością miasta w dostosowaniu się do wymagań gospodarki postindustrialnej. Działania podjęte w drugiej połowie lat 80. próbujące zmienić ten kierunek okazały się spóźnione. Wykreowaniu nowej ścieżki nie sprzyjała również dominacja robotników w strukturze społecznej miasta – utrwalona wraz z rozwojem wielkich zakładów przemysłowych, a także koncentracja uboższej ludności i migrantów w niektórych dzielnicach. Zmiany nastąpiły dopiero za sprawą silnego lidera, w tym przypadku mera miasta – Michela Thiolliere. To właśnie temu politykowi przypisuje się zainicjowanie nowego kierunku przemian związanego z wykreowaniem miasta designu oraz duży udział w utworzeniu Wspólnoty Aglomeracyjnej.

Z kolei w Wałbrzychu decyzje polityczne okresu socjalistycznego spowodowały jego zamknięcie na ścieżce monofunkcyjności. Przemiany ustrojowe oraz wprowadzenie gospodarki wolnorynkowej po 1990 r. sprawiły, że porzucenie tej ścieżki wiązało się z radykalnymi zmianami w sferze gospodarczej miasta, które przerodziły się w długotrwały kryzys. Przyjęte w tym czasie rozwiązania w postaci niekorzystnych politycznych decyzji były następnie wzmacniane poprzez pojawiające się kolejne i przypadkowe negatywne zdarzenia, które zamknęły miasto na ścieżce kurczenia się. Pomimo zauważalnej poprawy będącej efektem prowadzonej w ostatnich latach polityki, wciąż niektóre wydarzenia, wybory i decyzje z przeszłości stanowią istotną barierę rozwoju.

Przykłady obu miast potwierdzają, że dużą rolę w wykreowaniu nowych ścieżek rozwojowych odgrywa zdolność do zarządzania zmianą. Stąd wiele zależy od podejścia władz lokalnych i sposobów rozwiązywania przez nie sytuacji kryzysowych. Zaprezentowane miasta dowodzą również, że odpowiedzialność za przemiany starych miast przemysłowych biorą nie tylko władze lokalne, ale także instytucje wyższego szczebla, tj. krajowego i regionalnego. Ich wpływ świadczy o tym, że rozwój obu miast jest przykładem częściowo sterowanej ścieżki, tzn. nie do końca spontanicznej i zależnej od wewnętrznych czynników.

Przemianom ścieżek rozwoju analizowanych miast towarzyszyła ewolucja podejmowanych strategii, od skierowanych wyłącznie na poprawę sytuacji na rynku pracy do bardziej kompleksowego podejścia związanego z poprawą jakości zamieszkania i próbą zatrzymania odpływu mieszkańców. Ważnym elementem tych przemian było wykreowanie nowego wizerunku miast. Przykład Saint-Étienne pokazuje, że udało się po części odczarować negatywny stereotyp szarego, biednego, robotniczego miasta przemysłowego. Dowodem jest jego przynależność do Sieci Miast Kreatywnych UNESCO.

Odpowiedź na pytanie, czy została wykreowana nowa ścieżka oparta na jakościowym rozwoju, wydaje się twierdząca dla Saint-Étienne. W przypadku Wałbrzyska jest jeszcze zbyt wcześnie i na taką odpowiedź trzeba będzie poczekać przynajmniej kilkanaście, a nawet kilkadziesiąt lat.

Literatura

- Arthur B. 1994. *Increasing Returns and Path Dependence in the Economy*. University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Beauregard R.A. 2003. *Voices of Decline. The Post-war Fate of US Cities*. Routledge, London–New York.
- Bontje M. 2004. Facing the challenge of shrinking cities in East Germany: the case of Leipzig. *GeoJournal*, 61(1): 13–21.
- Bontje M., Musterd S. 2012. Understanding Shrinkage in European Regions. *Built Environment*, 38/2: 153–161.
- Boschma R.A., Lambooy J.G. 1999. Evolutionary economics and economic geography. *Journal of Evolutionary Economics*, 9: 411–429.
- Cunningham-Sabot E., Jaroszevska E., Fol S., Roth S., Stryjakiewicz T., Wiechmann T. 2010. *Processus de décroissance urbaine*. [W:] M. Baron, E. Cunningham-Sabot, C. Grasland, D. Riviere, G. Van Hamme (red.), *Ville et regions europeennes en décroissance*. Lavoisier, Paris, s. 187–212.
- Cunningham-Sabot E., Roth H. 2014. Growth paradigm against urban shrinkage: a standardised fight? The cases of Glasgow (UK) and Saint-Etienne (France). [W:] K. Pallas, T. Wiechmann, C. Martinez-Fernandez (red.), *Shrinking cities – international perspectives and policy implications*. Routledge, New York, s. 99–124.
- David P.A. 2001. Path Dependence, Its Critics and the Quest for “Historical Economics”. [W:] P. Garrouste, S. Ioannides (red.), *Evolution and Path Dependence in Economic Ideas: Past and Present*. Elgar, Cheltenham, s. 15–40.
- Domański B. 2000. The impact of spatial and social qualities on the reproduction of local economic success: the case of the path dependent development of Gliwice. *Studies in local and regional development. Prace Geograficzne*, 106: 35–53.
- Gajda M. 2010. Wałbrzych naznaczony węglem. Od etosu górnika do stygmatu bieda szybownika. [W:] K. Kamińska (red.), *Miejskie wojny. Edukacyjne dyskursy przestrzeni*. Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław, s. 87–102.
- Grabher G. 1993. The Weakness of Strong Ties: The Lock-in of Regional Development in the Ruhr Area. [W:] G. Grabher (red.), *The Embedded Firm: On the Socioeconomics of Industrial Networks*. Routledge, London, s. 255–277.
- Gwosdz K. 2004. *Ewolucja rangi miejscowości w konurbacji przemysłowej. Przypadek Górnego Śląska (1830–2000)*. Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Gwosdz K. 2014. *Pomiędzy starą a nową ścieżką rozwojową. Mechanizmy ewolucji struktury gospodarczej i przestrzennej regionu tradycyjnego przemysłu na przykładzie konurbacji katowickiej po 1989 roku*. Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

- Haase A., Bernt M., Großmann K., Mykhnenko V., Rink D. 2013. Varieties of shrinkage in European cities. *European Urban and Regional Studies*, 12: 1–17.
- Jaroszevska E. 2014. Wałbrzych – dziedzictwo przeszłości a wyzwania przyszłości. [W:] T. Strykiewicz (red.), *Kurczenie się miast w Europie Środkowo-Wschodniej*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 102–114.
- Jaroszevska E., Strykiewicz T. 2012. Urban shrinkage in Poland in the context of the development pathways of winners and losers in the post-socialist transition. Referat na 32. Kongresie Międzynarodowej Unii Geograficznej „Down to Earth”, Kolonia (Niemcy), 26–30 sierpnia 2012.
- Knox P.L., Pinch S. 2009. *Urban social geography: an introduction*. Pearson Education, London.
- Kuciński K. 2008. Miasto w procesie dezindustrializacji. [W:] W. Morawski, A. Zawistowski (red.), *Stare okręgi przemysłowe dylematy industrializacji i dezindustrializacji*. SGH, Warszawa, s. 161–179.
- Mahoney J. 2000. Path Dependence in Historical Sociology. *Theory and Society*, 29: 507–548.
- Majer A. 2014. *Odrodzenie miast*. Wydawnictwo UŁ, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa–Łódź.
- Oswalt P., Rieniets T. (red.) 2006. *Atlas of Shrinking Cities*. Hatje canz Verlag, Ostfildern-Ruit.
- Pacione M. 2009. *Urban Geography: A Global Perspective*. Third Edition. Routledge, New York.
- Pallagst K. i in. (red.) 2009. *The Future of Shrinking Cities – Problems, Patterns and Strategies of Urban Transformation in a Global Context*. Center for Global Metropolitan Studies, UC Berkeley, Monograph Series.
- Pallagst K., Wiechmann T., Martinez-Fernandez C. (red.) 2013. *Shrinking Cities. International Perspectives and Policy Implications*. Routledge Advances in Geography. Routledge, New York.
- Parysek J.J. 2005. *Miasta polskie na przełomie XX i XXI wieku. Rozwój i przekształcenia strukturalne*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Plan Local d’Urbanisme de Saint-Etienne – Rapport de présentation – volume 1 (http://www.plu.saint-etienne.fr/PDF/2-RP_01.pdf; dostęp: sierpień 2015).
- Power A., Plöger J., Winkler A. 2010. *Phoenix Cities. The fall and rise of great industrial cities*. Policy Press for Joseph Rowntree Foundation, Bristol.
- Rakowski T. 2009. *Łowcy, zbieracze, praktycy niemocy*. Wydawnictwo Słowo/Obraz Terytoria, Gdańsk.
- Reckien D., Martinez-Fernandez C. 2011. Why do cities shrink? *European Planning Studies*, 9(8): 1375–1397.
- Roth H., Cunningham-Sabot E. 2012. Shrinking Cities in the Growth Paradigm: Towards Standardised Regrowing Strategies? [W:] R. Ganser, R. Piro (red.), *Parallel Patterns of Shrinking Cities and Urban Growth : Spatial Planning for Sustainable Development of City Regions and Rural Areas*. Ashgate, London, s. 59–71.
- Skiba L. (red.) 1997. *Zagłębie węglowe w obliczu restrukturalizacji*. Wydawnictwo Silesia, Wrocław.
- Stanilov K. (red.) 2007. *The PostSocialist City: Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe After Socialism*. Springer, Dordrecht.
- Strykiewicz T. 1999. *Adaptacja przestrzenna przemysłu w Polsce w warunkach transformacji*. Wyd. Naukowe UAM, Poznań.
- Strykiewicz T. (red.) 2014. *Kurczenie się miast w Europie Środkowo-Wschodniej*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Strykiewicz T., Ciesiołka P., Jaroszevska E. 2012. Urban Shrinkage and the Post-Socialist Transformation: The Case of Poland. *Built Environment*, 38(2): 197–213.
- Turok I., Mykhnenko V. 2007. The trajectories of European cities, 1960–2005. *The International Journal of Urban Policy and Planning*, 24(3): 165–182.
- Urbański M. 2004. *Restrukturyzacja gospodarki regionu wałbrzyskiego: instrumenty, cele, środki*. Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Poznań (praca magisterska).
- Węclawowicz G. 2013. *Transnational development strategy for the post-socialist cities of Central Europe*. Institute of Geography and Spatial Organisation, Polish Academy of Sciences, Warsaw.
- Winkler A. 2007. *Saint Etienne City report*. CASereport 40. London School of Economics and Political Science, London.

Strony internetowe

ANRU – Agence Nationale pour la Rénovation Urbaine, 2013, Fiche: SAINT-ETIENNE: Quartiers Sud-Est, Montreynaud, Crêt de Roc, Tarentaize-Beaubrun-Séverine (www.anru.fr; dostęp: czerwiec 2015).

GUS – Główny Urząd Statystyczny (www.stat.gov.pl; dostęp: czerwiec 2015).

INSEE – The National Institute of Statistics and Economic Studies (www.insee.fr; dostęp: czerwiec 2015).

Saint-Etienne Métropole (www.agglo-st-etienne.fr; dostęp: czerwiec 2015).

Urząd Miejski w Wałbrzychu (www.um.walbrzych.pl; dostęp: czerwiec 2015).

Transformation of old industrial cities in terms of the conception of path dependence: The case of Saint-Étienne and Wałbrzych

Abstract: This article seeks to trace the paths of postwar development of two old industrial cities: Saint-Étienne in France and Wałbrzych in Poland, using the path dependence conception. Discussed in the first part are changes taking place in old industrial towns after the fall of their leading industrial plants, including its chief causes and effects, as well as the role of the conception of path dependence in explaining the pattern and direction of development in this type of towns. Part two offers a chronological analysis of the most important events, choices and decisions since the end of the Second World War that have transformed the cities mentioned in the title. The article ends with a summary comparing their development paths.

Key words: old industrial cities path dependence Saint-Étienne, Wałbrzych